

بررسی طلوع فجر در شبه‌های مهتابی با رویکردی به آرای حضرت امام خمینی (س)

سید محمد موسوی بجنوردی^۱

چکیده: یکی از مسائلی که به خصوص در احکام نماز و روزه مطرح می‌شود این است که هنگام نماز صبح و امساک برای روزه چه زمانی است. این مسأله وقتی که با ایام خاص، مثلاً شبه‌های مهتابی، مقارن شود از حساسیت بیشتری برخوردار می‌گردد. نویسنده در این مقاله با بررسی آیه و روایاتی که در این خصوص وارد شده است، به بررسی آغاز و پایان وقت نماز صبح می‌پردازد و در انتها با بیان آرای حضرت امام در این مورد و ارائه روایات مطرح شده از جانب ایشان، نظر خویش را در مورد وقت نماز صبح در شبه‌های مهتابی بیان می‌دارد.

کلیدواژه: طلوع فجر، فجر صادق، فجر کاذب، خط افق، روزه، نماز، نماز صبح، تبین، شبه‌های مهتابی، رودخانه جوشان.

فجر در لسان آیات و روایات

در اسلام انجام برخی از مناسک، همچون روزه، منوط به معیارهای خاصی است. از جمله اینکه جواز افطار و اکل و شرب در ماه مبارک رمضان، منوط به بیداری افراد بوده است یا اینکه در تمام مدت ماه مبارک رمضان، نکاح بر مردان حرام بوده است و چون این احکام برای افراد پیر و ناتوان و مردان مشکلاتی را به همراه داشته با نزول آیه جدید، ملاک «خواب و بیداری» برداشته شد و به جای آن ملاک «شب و روز» وضع گردید. به این صورت که روزه‌داری و پرهیز از مفطرات در

---

۱. استاد دانشگاه خوارزمی و مدیر گروه‌های دین و فلسفه، حقوق و علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی (تربیت معلم).

این مقاله در تاریخ ۸۳/۸/۵ دریافت گردید و در تاریخ ۸۳/۹/۱۷ مورد تأیید قرار گرفت.

طول روز واجب و افطار با دخول شب جایز شد. همین طور نکاح در شبهای ماه مبارک رمضان حلال گردید.

خداوند تبارک و تعالی در قرآن کریم می‌فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» [بقره: ۱۸۷] «بخورید و بیاشامید تا رشته سپید [بامداد] از رشته سیاه [شب] بر شما نمودار گردد». خط ایض تعبیری زیبا و کنایه از آغاز روز است و خط اسود کنایه از ابتدای شب. در ابتدای همین آیه آمده است که: «أَجِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثَ إِلَى نَسَائِكُمْ». در انتهای آن نیز آمده است: «وَأَتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ». در کل معنایی که از این آیه استنباط می‌شود این است که تا فرارسیدن شب از نکاح و خوردن و آشامیدن امساک کنید.

ملاک شب و روز یا لیل و نهار علاوه بر روزه، در مورد سایر احکام، مثل اوقات نماز، نیز تشریح گردیده است. در مورد ابتدای وقت نماز صبح، در قرآن و روایات به کلمه فجر اشاره شده است. از جمله آیه شریفه که می‌فرماید: «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا» [اسراء: ۷۸] یعنی نماز صبح همواره مقرون با حضور (فرشتگان) است.

در روایات زیادی نیز به کلمه فجر اشاره شده است، از جمله:

[۱] عن ابن ابی عمیر، عن ابن اذینة، عن زرارة، عن ابی جعفر^(ع) (فی حدیث)

قال: اذا طلع الفجر فقد دخل وقت الغداة [حر عاملی: ۲۰۷، ح ۲].

امام باقر^(ع) فرمودند که وقت نماز صبح با طلوع فجر (یعنی فجر صادق) داخل می‌شود. این روایت دارای سند معتبر است و کلینی در کافی و شیخ در تهذیب و استبصار به آن اسناد کرده‌اند.

[۲] محمد بن الحسن باسناده عن حسین بن سعید، عن فضالة بن ایوب، عن

العلاء بن رزین، عن محمد بن مسلم قال: قلت لأبی عبدالله^(ع): رجل صلی

الفجر حين طلع الفجر فقال: لا بأس [حر عاملی: ۲۰۸، ح ۴].

از ابی عبدالله در مورد کسی که نماز صبح را هنگام طلوع فجر می‌خواند سؤال کردند فرمودند:

اشکال ندارد.

این روایت صحیح است و شیخ آن را در تهذیب و استبصار نقل کرده است.

[۳] محمد بن الحسن باسناده عن احمد بن محمد، عن احمد بن محمد بن محمد بن

ابی نصر، عن عبدالرحمن بن سالم عن اسحاق بن عمار قال: قلت لأبی

عبدالله^(ع): أخبرنی عن أفضل المواقیت فی صلاة الفجر قال: مع طلوع الفجر،

انَّ الله تعالى يقول «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا» یعنی صلاة الفجر تشهده ملائكة الليل و ملائكة النهار فاذا صلى العبد صلاة الصبح مع طلوع الفجر اثبت له مرتين، تشبه ملائكة الليل و ملائكة النهار [حر عاملی: ۲۱۲، ح ۱].

از حضرت در مورد بهترین وقت نماز صبح سؤال شد و حضرت فرمودند زمان طلوع فجر، و سپس اشاره به سخن خداوند متعال کردند که نماز صبح در اول فجر مشهود ملائکه است و اگر بنده در آن هنگام نمازش را به جای آورد، دو گروه از ملائکه روز و شب آن را ثبت می کنند. این روایت موثقه را کلینی در کافی و شیخ در تهذیب و استبصار نقل کرده اند.

[۴] و فی (المجالس و الاخبار) باسناده الآتی عن زریق، عن ابی عبدالله (ع) أنه كان يصلّي الغداة بغلس عند طلوع الفجر الصادق اول ما يبدا وقبل ان يستعرض، و كان يقول: «وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا» ان ملائكة الليل تصعد و ملائكة النهار تنزل عند طلوع الفجر، فانا احب ان تشهد ملائكة الليل و ملائكة النهار صلاتی [حر عاملی: ۲۱۳، ح ۳].

در این روایت بیان شده که امام صادق (ع) نماز صبحش را در تاریکی و اول طلوع فجر صادق و قبل از زیاد شدن روشنایی می خواندند و می فرمودند: من دوست دارم که نمازم مشهود دو دسته از ملائکه صبح و شب واقع شود که مسلماً موجب رحمت بیشتر می شود.

فجر صادق و کاذب

اما اینکه منظور از «فجر» در لسان آیات و روایات چیست نیاز به تأمل و بررسی بیشتری دارد. چرا که پایان شب و طلوع صبح دو نور در آسمان پدید می آید که یکی را فجر اول و دیگری را فجر ثانی می گویند.

فجر اول، خطی بسیار نورانی و مستطیل شکل است که از سطح افق جدا شده و در آسمان پدیدار می گردد و بسیار سریع از بین می رود. این فجر به فجر کاذب نیز معروف است و بعد از زوال آن، تاریکی، آسمان را فرا می گیرد؛ اما پس از چند دقیقه، به تدریج از سطح افق، نوری بسیار ضعیف با حالت جوشان پدیدار می گردد که با گذشت زمان، لحظه به لحظه افزایش می یابد تا حدی که به منزله رودخانه ای در حال جریان می شود که از آن به فجر ثانی یا فجر صادق تعبیر می گردد.

در عرف عرب، منظور از ابتدای صبح و ظهور خط ایض، طلوع فجر ثانی است. در روایات نیز برای تجدید زمان نماز صبح و سایر اعمال عبادی به فجر صادق و فجر کاذب و ویژگیهای آنها اشاره شده است. مثلاً فجر کاذب به ذنب السرطان یا دم روباه تشبیه شده که زود زوال می‌یابد. فجر صادق به النهر السوراء یا رودخانه در حال جریان تشبیه شده که ابتدای وقت نماز صبح است. در مورد فجر صادق و کاذب روایاتی بیان گردیده که از میان آنها چند روایت را ارائه می‌نماییم:

[۱] عن علی بن عطیه عن ابی عبدالله ^(ع) انه قال الصبح (الفجر) هو الذی اذا رأته کان معترضاً کانه بیاض نهر سوراء [حر عاملی: ۲۱۰، ح ۲].

در این روایت فجر صادق به نهر سفید جوشان تشبیه شده است. این روایت بسیار معتبر است و در همه کتب اربعه توسط شیخ کلینی و شیخ صدوق و شیخ طوسی — قدس سرهم — نقل شده است.

[۲] و روی انّ وقت الغداة اذا اعترض الفجر فأضاء حسناً، و اما الفجر الذی یشبه ذنب السرطان فذاک الفجر الکاذب، و الفجر الصادق هو المعترض کالقباطی [حر عاملی: ۲۱۰، ح ۳].

در این روایت تفاوت فجر اول یا فجر کاذب و فجر ثانی یا فجر صادق بیان شده است. بنابر روایت در فجر کاذب، نور و روشنایی زیادی ظاهر می‌شود که سریع از بین می‌رود این روایت شبیه روایت دم روباه یا ذنب السرطان است، ولی بعد از آن نوری پدید می‌آید که به تدریج روشنایی آن زیاد می‌شود که فجر صادق است و ابتدای وقت نماز صبح می‌باشد.

[۳] عن سعد بن عبدالله، عن احمد بن محمد بن عیسی، عن علی بن حدید و عبدالرحمن بن ابی نجران جمیعاً عن حماد بن عیسی، عن حدیر بن عبدالله، عن زراره، عن ابی جعفر ^(ع) قال: کان رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) یصلی رکعتی الصبح و هی الفجر اذا اعترض الفجر و اضاء حسناً [حر عاملی: ۲۱۱، ح ۵].

امام باقر ^(ع) فرمودند که شیوه نبی اکرم ^(ص) این بوده که نماز صبح را در وقت فجر ثانی به جای آورند، زمانی که نور در آسمان پخش شده باشد. این روایت را شیخ طوسی — قدس سره — در تهذیب و استبصار نقل می‌کند.

[۴] عن محمد بن علی بن محبوب، عن احمد بن محمد بن عیسی، عن حسین بن سعید، عن فضاله، عن هشام بن الهمدانی عن ابی الحسن الماضي (ع) قال: سألته عن وقت صلاة الفجر فقال: حين يعترض الفجر فتراه مثل نهر سوراء [حر عاملی: ۲۱۲، ح ۶].

امام موسی بن جعفر (ع) نیز ابتدای وقت نماز صبح را طلوع فجر ثانی می‌داند و آن را به نهر سوراء تشبیه می‌فرماید. این روایت را شیخ طوسی در تهذیب و استبصار نقل می‌کند.

آغاز و پایان وقت نماز صبح

البته در مورد تقارن ابتدای وقت نماز صبح با طلوع فجر ثانی، بین مسلمین اجماع و اتفاق نظر وجود دارد و حتی این مسأله از ضروریات فقه شیعه به شمار می‌آید. اما آنچه مورد اختلاف بین شیعه و سنی و حتی مورد اختلاف بین خود شیعیان است در مورد انتها و غایت وقت نماز صبح است که نظرات ذیل در مورد آن مطرح شده است:

۱- برخی از فقهای عظام با استناد به برخی روایات، انتهای وقت نماز صبح را طلوع حمرة مشرقیه می‌دانند. از جمله این روایت:

عن محمد بن عیسی، عن یونس، عن یزید بن خلیفه، عن أبی عبد الله (ع) قال: وقت الفجر حين يبدو حتى یضیء [حر عاملی: ۲۰۷، ح ۳].

کلمه «حتی» نشان‌دهنده غایت نماز صبح یعنی «پدید آمدن حمرة مشرقیه» است. این روایت را شیخ کلینی در کافی و شیخ طوسی در تهذیب و استبصار نقل کرده‌اند.

۲- برخی دیگر از فقهای عظام با استناد به روایتهای دیگر، زمان جواز اتیان نماز صبح را توسعه داده و آن را از طلوع فجر ثانی تا طلوع شمس می‌دانند. از جمله این روایت:

عن احمد بن محمد بن عیسی، عن عبد الله بن المغیره، عن موسی بن بکر، عن زراره، عن ابی جعفر (ع) قال: وقت صلاة الغداة ما بین طلوع الفجر الی طلوع الشمس [حر عاملی: ۲۰۸، ح ۶].

حضرت باقر (ع) وقت نماز صبح را ما بین طلوع فجر و طلوع خورشید می‌داند. این روایت را شیخ طوسی در تهذیب و استبصار نقل می‌کند.

۳- برخی نیز، از جمله شیخ الطائفه، قائل به تفصیل بین حالت اختیار و اضطرار شده‌اند. اینان طلوع حمرة مشرقیه را انتهای وقت نماز صبح برای فرد مختار، و طلوع شمس را انتهای وقت نماز

صبح برای فرد مضطر می‌دانند. یعنی اگر فردی مختار بوده ولی عمداً نمازش را تا بعد از طلوع حمرة مشرقیه به تأخیر بیندازد، نمازش قضا خواهد بود. اما اگر فردی مضطر بوده یا دارای عذری باشد (اعم از خواب، گرفتاری، فراموشی و ...) زمان جواز اتیان نماز صبحش تا طلوع شمس توسعه می‌یابد.

در بین فقهای عامه، شافعی در کتاب *الام* و احمد بن حنبل، امام حنابله، قائل به این نظر هستند. روایاتی که ظاهراً این نظر را تأیید می‌کنند به قرار زیر می‌باشند:

[۱] محمد بن یعقوب عن علی بن ابراهیم، عن ابیه، عن ابن ابی عمیر، عن حماد عن الحلبي عن ابی عبدالله^(ع) قال: وقت الفجر حين ینشق الفجر الی ان یتجلل الصبح السماء ولا ینبغی تأخیر ذلک عمداً ولکنه وقت لمن شغل او نسی او نام [حر عاملی: ۲۰۷، ح ۱].

در این روایت صحیح، بکار رفتن واژه ینشق، از مصدر انشقاق، در مورد فجر صادق برای آن است که در فجر صادق نور موجود در افق دائماً در حال زیاد شدن می‌باشد، برخلاف فجر کاذب که نور عمودی موجود در افق در ابتدا زیاد بوده ولی خیلی سریع زایل می‌گردد.

طبق این حدیث شریف ابتدای وقت نماز صبح، طلوع فجر ثانی، و انتهای آن تا زمان روشن شدن هواست که فقها از آن به طلوع حمرة مشرقیه تعبیر می‌کنند. این زمان حدوداً نیم ساعت پس از طلوع فجر صادق می‌باشد. تأخیر نماز تا بعد از این زمان جایز نیست، مگر در مورد کسی که مشغول کاری بوده یا فراموش کرده و یا در خواب بوده باشد که بعد از طلوع حمرة مشرقیه هم می‌تواند نماز را به جای آورد. این مطلب کنایه از توسعه وقت نماز صبح در حالت اضطرار است.

[۲] عن النضر و فضالة عن ابن سنان یعنی عبدالله عن ابی عبدالله^(ع) قال لکل صلاة وقتان، و اول الوقتین، افضلهما و وقت صلاة الفجر حين ینشق الفجر الی ان یتجلل الصبح السماء ولا ینبغی تأخیر ذلک عمداً ولکنه وقت من شغل او نسی او سهی او نام ... [حر عاملی: ۲۰۸، ح ۵].

در این روایت نیز وقت نماز صبح تا طلوع حمرة مشرقیه دانسته شده و بعد از آن را برای افراد مضطر جایز دانسته است.

[۳] عن سعد بن عبدالله، عن احمد بن الحسن، عن عمرو بن سعید عن مصدق، عن عمار بن موسی، عن ابی عبدالله^(ع) فی الرجل اذا غلبته عینه او

عاقه امر او یصلی المکتوبه من الفجر ما بین أن یطلع الفجر الی ان تطلع الشمس و ذلك فی المکتوبه خاصه [حر عاملی: ۲۰۸، ح ۷].

لسان این روایت موثقه، در مورد شخص مضطری است که مریض شده یا خواب مانده یا دچار گرفتاری شده است. او تا طلوع آفتاب فرصت دارد که نماز صبحش را به جای آورد. با بررسی کل روایات و لحاظ شرایط مختلف در متن آنها و بر طبق صناعت علمی و جمع روایی و آیات مشخص می‌شود که وقت نماز صبح از ابتدای طلوع فجر ثانی تا طلوع خورشید می‌باشد و اگر نماز به هر دلیلی چه از روی اختیار و چه از روی اضطرار و چه از روی فراموشی و چه عمداً یا سهواً تا طلوع حمرة مشرقیه اتیان نشود، بعد از آن نیز مجزی می‌باشد. مسلم است که وقت فضیلت نماز صبح تا طلوع حمرة مشرقیه است و لذا می‌توان قائل شد که وقت فضیلت نماز صبح از طلوع فجر تا طلوع حمرة مشرقیه، و وقت اجزای آن، از بعد از طلوع حمرة مشرقیه تا طلوع شمس می‌باشد. کما اینکه در تأیید این نظر و بیان وقت فضیلت نماز صبح، روایات دیگری نیز وجود دارد. از جمله روایتی که در مورد امام صادق^(ع) وارد شده است که حضرت نماز صبحش را در تاریکی و هنگام طلوع فجر و قبل از زیاد شدن روشنایی می‌خواندند [حر عاملی: ۲۱۳، ح ۳].

شبهای مهتابی

گاهی در برخی از شبها ماه در سمت شرق آسمان قرار می‌گیرد و تمایلش به سمت افق بیشتر می‌شود، در نتیجه نور ماه موجب هلاک بیاض فجر می‌گردد. لذا احتمال غلبه این نور بر نور فجر صادق در شبهای بیستم به بعد بیشتر از شبهای دیگر است. به این شبها، شبهای مهتابی یا لیلی مُقمره می‌گویند.

اگر ملاک ابتدای نماز صبح «تبین» طلوع فجر باشد و یکی از شبهای مهتابی فرا رسد و نور فجر صادق، مقهور نور ماه گردد طلوع فجر صادق چگونه احراز می‌شود؟ نماز صبح را چه زمانی باید به جا آورد؟ امساک از خوردن و آشامیدن در ماه مبارک رمضان چه حکمی دارد؟ آیا در چنین شبهایی باید منتظر ماند تا نور صبح یا فجر صادق بر نور ماه غلبه کند یا خیر؟

چنانچه پیشتر ذکر شد در قرآن کریم آیه‌ای هست که به این معنا دلالت می‌کند: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» [قره: ۱۸۷]. همچنین، شیخ کلینی در کافی روایتی آورده است که مکاتبه علی بن مهزیار را نقل می‌کند:

محمد بن یعقوب، عن علی بن محمد، عن سهل بن زیاد، عن علی بن مهزیار قال: كتب ابوالحسن بن الحصین الی ابی جعفر الثانی^(ع) معی: جعلت فداک قد اختلف موالیک (موالیک) فی صلاة الفجر، فمنهم من یصلی اذا طلع الفجر الاول المستطیل فی السماء منهم من یصلی اذا اعترض فی اسفل الافق و استیان و لست اعرف افضل الوقتین فاصلی فیہ، فان رأیت ان تعلمنی افضل الوقتین و تحده لی، و کیف اصنع مع القمر و الفجر لا یتبین (تبین) معہ، حتی یحمر و یتضح و کیف اصنع مع الغیم و ما حد ذلك فی السفر و الحضر فعلت ان شاء الله، فکتب^(ع) بخطه و قرأته: الفجر، یرحمک الله، هو الخیط الابيض المعترض و لیس هو الابيض سعدا، فلا تصل فی سفر و لا حضر حتی تبینہ، فان الله تبارک و تعالی لم یجعل خلقه فی شبهة من هذا، فقال: «کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى یَتَبَيَّنَ لَکُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» فالخیط الابيض هو المعترض الذي یحرم به الاکل و الشرب فی الصوم، و كذلك هو الذي یوجب به الصلاة [حر عاملی: ۲۱۰، ح ۴].

از امام رضا^(ع) در مورد وقت فضیلت نماز صبح سؤال شده است و اینکه عده‌ای در فجر اول و برخی دیگر در فجر ثانی آن را به جای می‌آورند، پرسیده شده است که کدام وقت افضل است؟ همچنین اینکه در شبهای مهتابی که ماه در آسمان است و نور آن بر نور فجر غلبه دارد یا در شبهای ابری و در سفر و حضر، با توجه به چه ملاکی باید نماز صبح را به جای آورد؟ امام^(ع) فرمودند که فجر همان خط سفید چسبیده به افق است که حالت جوشان دارد و در سفر و حضر و در هر شرایطی باید طلوع فجر تبیین گردد تا بتوان نماز صبح را به جای آورد.

از مجموع این آیات و روایات مشخص می‌شود که ضابطه‌ای که برای جواز اتیان نماز صبح بیان می‌شود، «تبیین طلوع فجر» است. حال باید دید که «تبیین» به چه معنایی است؟ آیا به عنوان جزئی از موضوع مطرح می‌شود، یعنی آیا فجر خود خیط ابیض نیست، بلکه خیط ابیض به انضمام تبیین می‌باشد یعنی تبیین خیط ابیض مد نظر است یا نه؟ به عبارت دیگر، آیا تبیین موضوعیت دارد یا طریقت؟

امام راحل - قدس سره - معتقد است که تبیین موضوعیت دارد و جزئی از موضوع می‌باشد، لذا تبیین باید فعلی باشد. در نتیجه، فجر ثانی باید برای تک تک افراد تبیین گردد. تبیین در اینجا یعنی رؤیت با چشم از طریق حس. ایشان به روایاتی چند تمسک کرده‌اند، از جمله:

الف) روایت مکاتبه علی بن مهزیار که شیخ کلینی در کافی نقل کرده و قبلاً بیان شد که حضرت ملاک و ضابطه را بیان می‌کند که در هر شرایطی باید طلوع فجر ثانی (خط چسبیده به افق) برای شما تبیین گردد.

ب) شیخ صدوق در من لایحضره الفقیه نقل می‌کند:

عن محمد بن علی بن حسین باسناده عن عاصم بن حمید عن ابی بصیر لیث المرادی قال: سألت ابا عبدالله (ع) فقلت: متى يحرم الطعام على الصائم و تحل الصلاة صلاة الفجر؟ فقال (ع): اذا اعترض الفجر فكان كالتقطيعة البيضاء، فثم يحرم الطعام على الصائم و تحل الصلاة، صلاة الفجر [حر عاملی: ۲۰۹، ح ۱].

از امام صادق (ع) سؤال شد که در چه هنگامی شخص روزه دار باید از خوردن و آشامیدن امساک کند و در چه وقتی می‌توان نماز صبح را خواند؟ حضرت فرمودند: وقتی که فجر در افق پدید آمد یعنی زمانی که به مثابه لباس خیلی نازک سفید رنگ گردید در آن هنگام اکل و شرب بر صائم ممنوع و زمان خواندن نماز صبح می‌باشد.

ج) شیخ صدوق در من لایحضره الفقیه نقل می‌کند «عن علی بن عطیه عن ابی عبدالله (ع) انه قال الصبح هو الذی اذا رأته كان معترضاً كانه بياض نهر سورا» [حر عاملی: ۲۱۰، ح ۲]. حضرت در این روایت، فجر را به رودخانه سورا تشبیه می‌کند.

امام راحل - قدس سره - با استناد به این موارد می‌فرمایند که چون امام معصوم (ع) در روایت فرموده‌اند که «كالتقطيعة البيضاء» یا «بياض نهر سورا» پس دیدن با چشم و رؤیت حسی ملاک می‌باشد. بنابراین تبیین طلوع فجر در صورتی محقق خواهد شد که با چشم دیده شود. اما این نظر مورد پذیرش نمی‌باشد و از جهاتی چند مورد اشکال است، چرا که اگر تبیین موضوعیت داشته و رؤیت با چشم ملاک باشد:

۱- لازمه‌اش آن است که در روایت علی بن مهزیار احراز طلوع فجر در شبهای ابری و یا مهتابی ممکن نباشد که در نتیجه لازم می‌آید که امام ملاکی را بیان کرده باشد که پاسخگوی همه شرایط نیست.

۲- اگر در چنین شرایطی بخواهیم صبر کنیم تا روشنی هوا را با چشم رؤیت کنیم و بعد از دیدن، علم و یقین برای ما حاصل شود در بسیاری از شبها، فضیلت نماز اول وقت صبح را از دست خواهیم داد.

۳- در برخی از شهرها از جمله شهر تهران حتی در مکانهای مرتفع ولو آنکه آسمان ابری یا مهتابی هم نباشد ولی به دلیل وجود چراغهای پرنور و یا آلودگی هوا، رؤیت فجر با چشم ممکن نیست.

۴- اگر رؤیت با چشم ملاک باشد، در این صورت انسان کوری که تبیین حسی ندارد چگونه تکالیف خود را به جای آورد؟

۵- ذکر «القبطیة البیضاء» یا «بیاض نهر سورا» و سایر تشبیهات در متن روایات، به منزله اماره‌ای است برای علم به حصول طلوع فجر، و در امارات رؤیت خود اماره با حس و چشم ملاک نمی‌باشد.

۶- عدم رؤیت طلوع فجر دلیل بر عدم طلوع فجر نیست. فجر یک واقعیتی تکوینی و تابع حرکت وضعی زمین می‌باشد نه یک امر قراردادی و اعتباری. این واقعیت تکوینی - چه با چشم دیده شود، چه دیده نشود، چه هوا صاف باشد، چه مهتابی و چه ابری - رخ خواهد داد و حرکت زمین، افقهای مختلفی را در شهرهای مختلف ایجاد خواهد کرد. لذا طلوع فجر در مکانهای مختلف، متفاوت می‌باشد. به عبارت دیگر، فجر یک واقعیتی است و دانستن و تبیین آن چیز دیگری. فجر عبارت است از نفس خیط ابیض در افق و تبیین، طریق و راه رسیدن به آن می‌باشد و خودش موضوعیتی ندارد.

۷- هدف شارع مقدس از حجت دانستن علم و امارات، به سختی انداختن مردم نبوده است. ولی اگر تبیین را به معنی رؤیت حسی بگیریم و از طرفی خطاب عام آیه را لحاظ کنیم که «كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ» این خطاب عام انحلالی، آحاد مکلفین را در خارج در برمی‌گیرد و به عدد افراد خارج به خطابات متعدده منحل گشته و متوجه تک تک افراد می‌شود. در نتیجه، هر فردی از آحاد مسلمین باید خیط ابیض را تبیین کند و آن را با چشم خویش رؤیت نماید.

پس تبیین به معنای دیدن حسی و رؤیت با چشم نیست، بلکه به معنای پیدایش و حصول علم و اطمینان است. کما اینکه در عرف عرب نیز «حتی یتبین الامر» به معنای آشکار شدن مطلب و حصول علم نسبت به آن می‌باشد. لذا مفهوم آیه و روایات آن است که هر گاه از طرق مختلف از

جمله امارات، برای شما علم به طلوع فجر حاصل شد، نماز صبح را به جای آورید. بنابراین در شبهای مهتابی و مُقمره نیازی به تأخیر انداختن نماز به منظور رؤیت حسی طلوع فجر نمی باشد.

و الله العالم و الحمد لله رب العالمين

منابع

- قرآن کریم.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. جلد ۴. چاپ اول. قم: لاجیاء التراث.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.